

BILJEŽENJE NAGLASAKA U HRVATSKOME I DVOZNAKOVNI SUSTAV

Josip Užarević

O devedesetoj obljetnici rođenja profesora Bulcsúa Lászla

Naglasak i njegova obilježja

Naglasak je bitna sastavnica riječi kao fonetske i fonološke činjenice, on je sredstvo auditivne perceptibilnosti govora (govornoga procesa). Može se štoviše ustvrditi: bez naglasaka nema riječi. To proistječe iz pretpostavke kako je osnovna uloga naglasaka da u govornome kontinuumu izdvaja perceptibilne, auditivno raspoznatljive dionice – riječi kao „značenjske jedinice veće od morfema, a manje od rečenice“ (Garde, 1993.: 18.). Pritom riječ, shvaćena kao naglasna jedinica, može obuhvaćati više sastavnica ujedinjenih u tzv. *fonetsku riječ* (npr. nesamostalne riječi s autosemantičnim riječima), čime se *naglasak riječi* razlikuje od *sintagmatskoga naglasaka* kao fonetskoga ujedinjivanja više samostalnih riječi i *rečeničnoga naglasaka* kao fonetskoga ujedinjivanja više sintagmi (Bondarko, 1979.: 357.). Naglasak dakle izdvaja (i odvaja) riječ u odnosu na druge riječi koje također imaju svoj naglasak. Pritom valja imati na umu da se on može ostvariti na *cjelokupnu prostor riječi* – kako na njezinu početku i kraju tako i u sredini. S tim treba povezivati i pojavu „naglasne jeke“ (Garde, 1993.: 43.), odnosno „obrisnih ili konturnih tonova“ (Jelaska, 2004.: 194.). Činjenica da se naglasak može naći na cijelome prostoru riječi, pa čak i da može oblikovati taj prostor, osobito je važna za jezike s pomičnim ili slobodnim naglaskom u kojima se mjesto naglasaka u riječi povezuje s naglasnim svojstvima morfema od kojih je sastavljena pojedina riječ (Garde, 1993.: 85., 88. i dr.). Iako Paul Garde tvrdi da se mora poznavati riječ kako bi se moglo predvidjeti mjesto njezina naglasaka (1993.: 86.), isto se tako može ustvrditi i suprotno: poznavanje naglasaka pomaže da se predvidi morfološka i slogovna struktura riječi. Ako je npr. naglasak silazan, on u standardnome hrvatskom jeziku (shvaćenu kao nešto idealno) može stajati samo na jednosložnicama ili na prvome slogu višesložnica (tj. ne može biti na kraju ili u sredini višesložnica); ako je pak uzlazan – može stajati samo na početku i u sredini riječi, a ne može doći na jednosložnicama (što znači da se ni on ne može naći na kraju riječi).

Diobenu ulogu naglasaka zorno ilustrira primjer *radostrada*. Iz toga se govornoga kontinuuma (nazovimo ga tako) mogu izdvojiti ove riječi odnosno sintagme: *rādōst rāda* i *rādo strādā*, a od njih nastaje holorimovana pjesma Zvonimira Mrkonjića: „rado strada / radost rada“. Svjedočimo procesu u kojem iz neoblikovane govorne smjese, svojevrsna jezičnoga „bijeloga šuma“, naglasnom diferencijacijom nastaju odjelite riječi, kojih granica ovisi o raspodjeli naglasaka i zanaglasnih duljina: *rādo*

– *rādōst* i *strādā* – *rāda*. Drugim riječima, da bi govorni kontinuum bio slušno i smisaono perceptibilan, on mora biti raščlanjen, „razbijen“ na perceptibilne dionice. A tomu bitno pridonose naglasci.

Zakon perceptibilnosti uvjetuje prevagu dvosložnih i trosložnih riječi u jeziku. U tome se očituje dubinska *metričnost* jezika, jer u jezicima koji stihove grade na silabičko-tonskoj ili silabičko-akcenatskoj versifikaciji (npr. u ruskome pjesništvu) prevladavaju upravo dvosložne i trosložne stope – trohej, jamb, daktil, amfibrah, anapest. Akcentologija je dakle s pravom preuzela iz versifikacije pojam more kao mjere za duljinu (kvantitetu) sloga: tako razlikujemo duge slogove sastavljene od dviju mora, i kratke slogove – od jedne more. Pojam more, koji potječe iz kvantitativne (starogrčke) versifikacije, svoju je osobitu primjenu doživio u jezicima s „glazbenim“ (tonskim, intonacijskim) naglascima, kakav je i hrvatski. Za povezivanje pojma more s naglasnom situacijom u hrvatskome zaslužan je Antun Mažuranić (Tafra, 1993.: 62.). Shvatimo li dakle hrvatski naglasak kao „spoj siline (naglašenosť ~ nenaglašenosť), intonacije (silaznosť ~ uzlaznosť) i duljine (duljina ~ kračina)“ (Moguš, 1971.: 74.), vidimo da su s pojavom more povezane čak dvije bitne odrednice našega naglasaka – duljina i intonacija. Pritom je intonacija silazna ako je silina na prvoj mori dugoga (dvomornoga) sloga, a uzlazna ako je na drugoj mori. Osobito značenje, kao što ćemo još vidjeti, ideja more ima u razumijevanju novoštokavskih uzlaznih naglasaka – dugouzlaznoga (˘) i kratkouzlaznoga (˘) te novoga praslavenskoga akuta (˘), koji je karakterističan za sva tri hrvatska narječja, a ipak – paradoksalno – ne ulazi u naš standardni naglasni sustav.

Već je Juraj Križanić sredinom 17. stoljeća uočio razliku između silaznih i uzlaznih te produljenih i brzih naglasaka (Moguš, 1984.: 63., 67.), a njegovu su koncepciju dalje razrađivali hrvatski gramatičari 19. i 20. stoljeća. Danas je u nas, kao i u međunarodnoj kroatistici i slavistici, prihvaćen stav da kombinatorička križaljka duljine i kračine s jedne strane te silaznosti i uzlaznosti s druge dobro opisuje četiri naglasaka suvremenoga hrvatskoga standardnoga jezika: kratkosilazni (˘), dugosilazni (˘), kratkouzlazni (˘) i dugouzlazni (˘). Taj su sustav u drugoj polovici 19. stoljeća kanonizirali Vuk Stefanović Karadžić, Đuro Daničić i hrvatski vukovci, ali je jasnu artikulaciju toga sustava za novoštokavske govore ponudio već 1812. godine, znatno prije Karadžića i vukovaca, lički svećenik ikavac Šime Starčević (Ivšić, 1971.e: 551. – 552.; Anić, 1968.; Vince, 1973.; Peco, 1980.: 118. – 121.; Tafra 1993.: 61.).

Naglasak se u užem smislu obično definira kao „isticanje sloga u riječi različitim sredstvima“, čime se naglašeni slog suprotstavlja ostalima – nenaglašenima (Jelaska, 2004.: 193.). Razumijemo li pod „isticanjem“ silinu ili ekspiratornu snagu (kao prirodan i nužan uvjet naglašivanja u bilo kojem jeziku), tada kao *differentia specifica* hrvatskoga ostaju oprjeke *duljina* – *kračina* i *silaznosť* – *uzlaznosť*. Upravo se na njima, a ne na silini koja se podrazumijeva, zasniva spomenuta podjela na četiri novoštokavska naglasaka.

U svojoj raščlambi naglasaka Bulcsú László s jedne strane razlikuje *obilježja zvuka* kao tvarne osnove naglasaka, a s druge – *obilježja naglasaka* kao jezične (fonetske i fonološke) činjenice koja se ostvaruje s pomoću zvuka i u zvuku. Tako imamo tri obilježja zvuka: „jākost“, „tr'ajānje“ i „učestalōst“ kojima se „ozbiljāvaju natisak, odtega i napjevak“ kao obilježja naglasaka (László, 1996.: 335.).

„Natisak se oč'itujē v'ećōm jākošću 'glāsa iliti silin'ōm ("). Odtega se jāvljā u spodobi tr'ajānja – d'uljēga iliti duljin'ē ('dūlji) (˘) ili krātkōga iliti kratčin'ē (˘). Napjevak je prjedstavljen v'ećōm rāzm'iernōm učest'alošću titrāj'ā 'glāsa iliti 'visom ('). Promjenōm se učest'alosti s m'anjē na v'ecū oč'itujē uzlaznī napjevak. Ōn tvori ok'ostnicu uzl'aznōga naglasaka. Uzlaznī su kratkī (˘), i dvā dugā – visokī (˘) dotično dubokī (˘). Promjenōm v'ećē učest'alosti na manjū nastajē silaznī napjevak. Ōn tvori ok'ostnicu sil'aznoga naglasaka. Silaznī su kratkī (˘) i dugī (˘)“ (1996.: 335.).

Dobivamo dakle ova dva para trijada: *jakost – trajanje – učestalost* te *silina – duljina (odnosno kratčina) – napjevak*. Kako je rečeno, prva trijada upućuje na obilježja zvuka, a druga na obilježja naglasaka. S drugom se preklapa treća trijada – to su nazivi znakova triju naglasnih obilježja: *natisak* (") – *odtega* ili *duljak* (˘) – *vis* ili *ovisak* (').

I Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika određuje naglasak kao „istovremeni ostvaraj siline, tona i trajanja“ (Barić i dr., 1979.: 32.). Autori uvode i pojam „tonska silina“ kojom je određen naglašeni slog – ako je tonska silina istaknuta (str. 33.). „Ton i silina uvijek su vezani jedno uz drugo i zajedno u naglasku, dok se trajanje (dužina ili kračina) može ostvariti i izvan naglasaka“.

Silina (intenzitet) temelji se na oprjeci *naglašenost – nenaglašenost* i „odnosi se na razliku u snazi zvučne struje pri izgovoru naglašanih i nenaglašanih slogova“, tj. riječ je o „jačem ili slabijem potisku pod kojim zrak prolazi kroz govorne organe“. Ton (intonacija) temelji se na oprjeci *uzlaznost – silaznost* i

„odnosi se na mijenjanje visine tona na kojoj se izgovara naglašeni slog i slog koji slijedi iza njega. Ako se u toku izgovora ton *podigne*, govorimo o *uzlaznom tonu* ili o *uzlaznoj intonaciji*. Ako se ton spušta, govorimo o *silaznom tonu* ili o *silaznoj intonaciji*“. Trajanje (kvantiteta) zasniva se na oprjeci *dužina – kračina* i „odnosi se na razliku po dužini samoglasnika. Ovisno o tome je li u naglašenom slogu dug ili kratak samoglasnik, razlikuju se dugi i kratki slogovi i dugi i kratki naglasci“ (Barić i dr., 1979.: 33. – 34.).

Akcentološka literatura pokazuje da za sva tri naglasna obilježja – silinu, intonaciju i duljinu – postoje različita, iako srodna, terminologijska rješenja, pri čemu se u pravilu ne provodi razlika između naravi glasa (odnosno zvuka) i naravi naglasaka. Za silinu tako imamo ove nazive: ekspiratorna ili izgovorna snaga, jačina (jakost), udar, glasnoća, intenzitet; za intonaciju: ton (visoki i niski), muzička ili tonska visina, melodija (pod kojom se razumije visinski slijed); za duljinu ili dužinu: kvantiteta, trajanje (jednomornost, dvomornost).

Valja uočiti da naglasak redovito znači pojačanu ili istaknutu prisutnost naglasnih obilježja (siline, tona i duljine), a to podrazumijeva prešutno postojanje nenaglašanih

slogova – kao svojevrsne pozadine na kojoj se reljefnije očituju naglašeni slogovi. Stoga se u pravilu *ne obilježuju* kratki slogovi, tj. njihova kračina, niski tonovi i manja silina. To se neobilježavanje ponekad proširuje i na same naglaske, koji se u takvim slučajevima *podrazumijevaju*, tj. smatraju se neobilježenima. Tako Šime Starčević u svojoj Novoj ricsoslovnici ilirskoj iz 1812. ne bilježi kratkosilazni naglasak (Vince, 1973.: 164.; Tafra, 1993.: 61.), a Roman Jakobson u svojoj koncepciji naglasnih znakova dodjeljuje nenaglašenim novoštokavskim riječima automatski silazne naglaske, tj. bilježi samo uzlazne i označuje duljine (Browne i McCawley, 1965.: 147. – 148.).

Iz povijesti bilježenja hrvatskih naglasaka

Povijest bilježenja naglasnih znakova u hrvatskome zasebna je i dosad neistražena tema. Skicu moguće takve povijesti ponudio je Asim Peco u svojoj knjizi Osnovi akcentologije srpskohrvatskog jezika, i to u poglavljima Beleženje naših akcenata do Vuka i Vukovo beleženje naših akcenata (Peco, 1980.: 104. – 124., 124. – 127.). Iako je naglasak, kao što smo vidjeli, slušna pojava, kojom se u prvome redu bave fonetika i fonologija, on je ušao u pisani jezik kao jedna od grafičkih oznaka riječi. Stoga je Peco među značenjima riječi „akcent“ naveo i grafički aspekt: „Akcentom se naziva i grafički znak kojim se obeležavaju kvalitativno-kvantitativne specifičnosti pojedinih delova govornog niza, delova reči“ (Peco, 1980.: 13.).

Ne ulazeći u detalje (povijest bilježenja naglasaka nije u žarištu ove rasprave), spomenuo bih samo da Kijevski listići, najstariji glagoljski spomenik nastao negdje između 10. i 12. stoljeća, imaju grafičke znakove (´), (˘), (ˆ) za koje se smatra da čine „sistem prozodijskih znakova, preuzet iz grčkog pravopisa, stvaralački prilagođen prikazivanju specifičnih svojstava slavenskog jezika“ (Nedeljković, 1965.: 27.; Nedeljković, 1964.). Poslije toga tradicija zapisivanja naglasnih znakova zamire (jer je naglasak u slavenskim dijalektima uglavnom bio jednak), da bi se počela obnavljati od 14. stoljeća (Nedeljković, 1965.: 56.). Osviješteno i sustavno bilježenje i opisivanje naglasnih znakova kreće tek od početka 17. stoljeća pa dalje – u djelima naših gramatičara i leksikografa (Bartol Kašić, Jakov Mikalja, Juraj Križanić, Matija Antun Reljković, Ardelio Della Bella, Joakim Stulli, Šime Starčević, Ignjat Alojzije Brlić, Vjekoslav Babukić, Antun Mažuranić, Vatroslav Jagić i dr.). Za sve njih ipak vrijedi ovo zapažanje Branke Tafre:

„Nijedan gramatičar nije bio dosljedan u bilježenju prozodijskih znakova i često su ih miješali. Najčešće su akutom (´) bilježili dugosilazni, cirkumfleksom (ˆ) novoštokavski dugouzlazni i novi praslavenski akut te gravisom (˘) kratki naglašeni slog“ (Tafra, 1993.: 61.).

Ni Vuk Stefanović Karadžić, koji će potom zajedno s Đurom Daničićem biti zaslužan za kanonizaciju hrvatskoga naglasnoga znakovlja, nije u prvome izdanju svojega Srpskoga rječnika (1818.) proveo grafičko razlikovanje kratkosilaznoga i

kratkouzlaznoga (iako je na mjestima gdje je to zahtijevalo značenje rabio znakove (˘) i (˘) – npr. *jàrica* „mlada koza“ i *jàrica* „pšenica“. Osim toga, nije grafički razlikovao dugouzlazne (˘) i (˘) u primjerima kao što su *deset ljudi*¹ i *óvca* (Stefanović Karadžić, 1818.: XXXVI.). Tek će Daničić u svojoj Maloj srpskoj gramatici (1850.) „sigurnom rukom“ (Vince, 1978.: 127.) utvrditi četveronaglasni novoštokavski sustav te ga dosljedno provesti u drugome izdanju Karadžićeva Srpskoga rječnika (1852.). „Iste znakove i danas upotrebljavamo“ (Tafra, 1993.: 61.). No za duge nenaglašene slogove Daničić ne uvodi poseban znak (˘)², kojim se danas služimo, nego će za tu svrhu rabiti znak za dugosilazni naglasak (˘). Takav četveroznakovni sustav uvest će i u Rječnik JAZU (prvi svezak izašao 1880. godine pod Daničićevom uredničkom palicom) gdje će biti zadržan do kraja (dvadeset i treći svezak izašao 1976.). Na hrvatskoj je strani Andrija Torkvat Brlić (Grammatik der illyrischen Sprache, Wien, 1854.) pod Karadžićevim i Daničićevim utjecajem prvi upotrijebio četiri znaka: ˘, ˘, ˘, ˘ (Tafra, 1993.: 61.).

Nije teško uočiti da je većina hrvatskih gramatičara i leksikografa prije Vuka Karadžića i Đure Daničića smatrala kako su za bilježenje naglasaka hrvatskoga jezika dostatna tri znaka (˘, ˘ i ˘ u Kašića, Della Belle, Ignjata Alojzija Brlića, Reljkovića i dr.) ili čak dva znaka (˘ i ˘ u Mikalje i Stullija). S obzirom na činjenicu da ta tradicija potječe od Bartola Kašića, Radoslav Katičić ističe (pozivajući se pritom na Milana Moguš) da

„u starijoj hrvatskoj gramatičkoj literaturi sve do Antuna Mažuranića postoji tradicija u porabi akcenatskih znakova i ta se tradicija u neprekinutu kontinuitetu temelji na Kašićevoj gramatici“ (Katičić 1981.: 34.).

¹ Karadžić je smatrao da se naglasak (˘) u *deset ljudi* proteže i na idući slog, pa zato na tome slogu nije bilježio duljinu. Taj stav možemo uzeti kao zametak ideje o dvosložnoj strukturi uzlaznih naglasaka u novoštokavskome. On će svoju evoluciju doživjeti u Daničićevu shvaćanju „da se u riječi od više slogova može akcentuacija njezina prostirati po njoj cijeloj tako da jednjem dijelom svojim pada na jedan slog a drugim na drugi ili još koji. [...] Po tome mislim da je n. pr. u nom. sing. *vôdâ* i u gen. sing. *vôdê* u isto doba kad je u krajnjim vokalima kao sada u čakavaca bio akcenat, bilo nešto akcenta i na prvom slogu [...]“ (Daničić, 1872.: 232.). Ideja o dvosložnosti uzlaznih naglasaka doživjet će punu akcentološku osmišljenost u teoriji Leonharda Masinga (1876.).

² Daničić se očito dvoumio oko porabe znaka za duljinu nenaglašenoga sloga: u Maloj srpskoj gramatici (1850.) ima znak (˘), a raspravi Prilog za istoriju akcentuacije hrvatske ili srpske (1872.) ima (˘). Hrvatska poraba toga znaka ide, kako se čini, od Križanića koji ga je uveo kao jedan od naglasaka, odnosno naglasnih znakova (*dôlgib*) u primjerima kao *glâva*, *rûka*, *glubîna*. No taj znak može upućivati i na duljinu, a vjerojatno i na dugosilazni naglasak – „ako su u jednoj riječi dva naglasaka“: *s jednâkîm, s dvojâkîm, zâbâvami, nâvécîmi, jednâkó jest* (Moguš, 1984.: 63.). Križanić je za označivanje duljine rabio i druge znakove (˘, ˘, ˘). Znakom (˘) za duljinu sloga služio se Joakim Stulli u svojem rječniku, a za kratki slog imao je znak (˘) (Šahmatov, 1895.: 298. – 299.). Raznolikost u označivanju duljine vidimo u hrvatskih gramatičara i leksikografa sve do kraja 19. stoljeća. U svojim je akcentološkim radovima Stjepan Ivšić duljinu nenaglašenih slogova obilježavao samo znakom (˘), koji se, sudeći po svemu, u nas ustalio pod utjecajem međunarodne slavistike i indoeuropeistike (Hirt, Šahmatov, Jakobson i dr.).

Izuzetak je Juraj Križanić koji u svojem Gramatičnom izkazânju o rúskom jeziku (Tobolsk, 1665.) govori o četirima naglascima te za njih uvodi četiri znaka – visoki $\hat{}$, dugi $\bar{}$, brzi $\acute{}$ i ravni $\grave{}$. Ovaj posljednji, što ga Križanić naziva *jednákib*, i nije naglasak (jer „ne podiže i ne provlači vokal“), nego je „oznaka nepostojanja triju istinskih naglasaka“ (Moguš, 1984.: 63.; Šahmatov, 1895.: 300.). Ipak je iz primjera što ih Križanić navodi jasno da nije riječ o „nepostojanju naglasaka“, nego više o njegovu neprepoznavanju: *nogà, vodà, slobodà, beretè, nesetè*. Pritom ostala tri Križanićeva znaka ($\hat{}$, $\bar{}$, $\grave{}$) mogu upućivati na različite naglasne stvarnosti ($\hat{}$ = $\acute{}$, $\grave{}$, $\bar{}$; $\bar{}$ = $\acute{}$, $\grave{}$, $\bar{}$; $\acute{}$ = $\acute{}$, $\grave{}$, $\bar{}$; $\grave{}$ = $\acute{}$, $\bar{}$, $\grave{}$) (Šahmatov, 1894.; 1895.; Peco, 1980.: 112. – 113.). Neki akcentolozi vide u takvoj znakovnoj konstelaciji miješanje čakavskih, štokavskih i kajkavskih elemenata (Šahmatov, 1895.: 220., Peco, 1980.: 114.).

U povijesti hrvatskoga naglasnoga znakovlja osobito je zanimljiva sudbina znaka za novi praslavenski akut. U čakavskim je govorima taj naglasak jasno uočen već u Slovnici Hèrvatskoj (1859.) Antuna Mažuranića, ali je i prije Mažuranića – sporadično i nesigurno – naslućivan u posavskim govorima oko Broda (Matija Antun Reljković, Ignjat Alojzije Brlić, Vjekoslav Babukić). Akcentološki ga je, sudeći po svemu, krajem osamdesetih godina 19. stoljeća prvi jasno i razgovijetno, iako tek na apstraktno-teorijskoj razini, kao zasebnu temu raspoznao i obradio ruski jezikoznanstvenik Aleksej Aleksandrovič Šahmatov (usp. Šahmatov, 1888.; 1894.; 1895.; 1898.; 1903.). Znak za taj naglasak ($\grave{}$) očito su od Antuna Mažuranića preuzimali i Šahmatov i Aleksandar Belić (1908.; 1909.), a od njih – pod nazivom „čakavski akut“ – međunarodna slavistika do današnjih dana. Pritom je još Milan Rešetar držao da „čakavskoga akuta“ nema u štokavskim govorima (usp. Šahmatov, 1898.; 1903.). Zanimljiva je situacija u vezi s tim znakom nastala u trenutku kada je Stjepan Ivšić u svojim studijama Prilog za slavenski akcenat (1911.) i Današnji posavski govor (1913.) pokazao da je neoakut organski dio mnogih *štokavskih* govora u Slavonskoj i Bosanskoj Posavini. Četveronaglasni sustav s duljinama nenaglašenih slogova ($\grave{}$, $\acute{}$, $\bar{}$, $\grave{}$) zahtijevao je poseban znak za novootkriveni (staro)štokavski naglasak. Njega je i predložio Ivšić ($\tilde{}$), oponašajući odgovarajući naglasni znak u litavskome (Ivšić, 1971.c: 106. – 108.). Stoga nov znak nije poslije mogao izbjeći ni Aleksandar Belić, koji kao da je „citirao“ Ivšića pretvarajući njegov znak u kratku okomitu, malo udesno nakošenu valovitu crticu: takav naglasak stavlja iznad odgovarajućih samoglasnika (s novim akutom) u praslavenskome jeziku, a potom i u kastavskome govoru (Belić, 1914.: 147. – 170.; Peco, 1980.: 88.). No s povijesno-akcentološkoga motrišta još više intrigira činjenica da je – prije Ivšića – isti znak, tj. ($\tilde{}$), predložio Šahmatov, ali polazeći od starogrčkoga jezika i dajući pritom prilično nejasno obrazloženje. Taj znak Šahmatov uzima zajedno s grčkim slovima te ih kao cjelinu – i slovo i nadslovni znak – ubacuje u hrvatske riječi (Šahmatov, 1888.: 202., 211., 214.).

Na osnovi svega što je rečeno možemo zaključiti: u današnjem hrvatskome standardu imamo četiri naglasna znaka ($\grave{}$, $\acute{}$, $\bar{}$, $\grave{}$) kojima se pridodaje i znak za nenaglašenu duljinu ($\tilde{}$). Kako mnogi štokavski, kajkavski i čakavski govori uključuju

i novi akut (~), dobivamo sustav od šest znakova: ` , ˘ , ˙ , ˚ , ~ . Može se reći da taj šesteroznakovni sustav u dobroj mjeri pokriva akcentološke potrebe bilježenja i opisivanja ne samo hrvatskoga standarda nego i dijalekata, to prije što se šesteroznakovni sustav može bez teškoća svesti na dvoznakovni. Problem bi, kao što ćemo vidjeti, mogao biti samo kajkavski sa svojim osobitim naglaskom (˘) koji se ostvaruje kao produljeni kratkosilazni (˙), a karakterističan je i za gradske govore u kajkavskoj zoni (npr. u Zagrebu).

Dvoznakovni naglasni sustav(i)

Pribrojimo li četveroznakovnomu naglasnomu sustavu i znak za nenaglašenu duljinu (ˉ), dobivamo tradicijski peteroznakovni sustav koji se danas primjenjuje u standardnome hrvatskome jeziku. Tim znakovima valja pridružiti i šesti – znak za novi akut (~): to je najsamostojniji hrvatski naglasak. Uz to se, kao što je već spomenuto, u nekim hrvatskim dijalektima odnosno govorima susreće i *poludugi naglasak* koji se obično bilježi znakom (˘). To je dakle ukupno sedam znakova: ` , ˘ , ˙ , ˚ , ~ , ˘ ; ali posljednja dva ne spadaju u standard.

Imamo dvije mogućnosti pri gradbi hrvatskih naglasnih znakova. Prva je da svakoj kombinaciji naglasnih obilježja (tj. silini, visini i duljini) pridružimo zaseban znak. S obzirom na to da *mjesto naglasaka* samo po sebi upućuje na *silinu*, to se obilježje ne mora označivati posebno. Tako ostaju dva obilježja – visina i duljina. S obzirom pak na to da imamo dva duga odnosno dva kratka naglasaka te dva uzlazna odnosno dva silazna – ispada da su nam potrebna (u standardnome hrvatskome) četiri znaka. Pritom, ponavljam, svaki od ta četiri znaka naglasaka sadrži u sebi sva tri obilježja – silinu, visinu i duljinu, a ona su, ta obilježja, izrečena i u današnjim nazivima naglasaka: *kratkosilazni*, *dugosilazni*, *kratkouzlazni* i *dugouzlazni*.³ Stoga takve naglaske odnosno njihove znakove možemo, zajedno s Miroslavom Kravarom, nazvati „sintetičkima“.

Drugi način gradbe znakova naglasnoga sustava polazi od suprotnoga načela: svakomu naglasnomu obilježju dodjeljuje se jedan znak. Silinu opet preskačemo (ona se poistovjećuje s naglasnim mjestom), pa tako ostaje potreba za dvama znakovima – znakom za visinu (˘) i znakom za duljinu (ˉ). Silaznost se ostvaruje kada visina/silina pada na prvu moru dugoga (dvomornoga) sloga, a uzlaznost – kada je visina/silina na drugoj mori (novi akut), ali i kada se rasprostire na susjedni slog (novošto-

³ Povijest naglasnih naziva zasebna je istraživačka tema. Nazivi su najčešće preuzimani iz grčkoga (akut, gravis i cirkumfleks). No vidjeli smo da je već Križanić naglascima dao hrvatske odnosno slavenske nazive. Potom su i drugi hrvatski gramatičari i leksikografi (Armin Pavić, Pero Budmani, Tomislav Maretić, Bulesú László i dr.) redovito davali imena naglascima, iako su se pritom često vodili različitim logikom – pa su i nazivi ispadali različiti. Zanimljivo je da Vuk Karadžić i Daničić nisu imali posebnih naziva, nego su naglaske nazivali „prvi“, „drugi“, „treći“ i „četvrti“. Pritom je redosljed u Karadžića ovaj: prvi: ˘ , drugi: ˙ , treći: ˚ , četvrti: ˘ . Grafička razlika dvaju posljednjih znakova u tome je što je jedan je zaobljen, a drugi šiljast.

kavski uzlazni naglasci). Taj dvoznakovni sustav, koji ne bilježi same naglaske, nego tek njihova obilježja (pa se takvo obilježavanje može nazvati „analitičkim“), nije samo jednostavniji i prozirniji nego se čini i jezikoslovno logičnijim, a didaktički primjerenijim u usporedbi s peteroznakovnim ili šesteroznakovnim sustavom. Vidjet ćemo da on uz to omogućuje potpunu suodnosnost s tradicijskim naglašivanjem.

Ipak, prije no što dovedemo u pitanje tradicijsko obilježavanje naglasaka, valja reći da ono ima i svoje vrline. Kao prvo, vidjeli smo, tradicijski nazivi i njihovi grafički izrazi dobro odražavaju kvantitativno-kvalitativnu narav četiriju naglasaka. To jest: po dva naglasaka izražavaju kvantitativnu stranu zasnovanu na suprotnosti *dugi – kratki* ($\grave{\text{i}}$ nasuprot $\acute{\text{i}}$), a po dva odražavaju suprotnost *silazni – uzlazni* ($\hat{\text{i}}$ nasuprot $\acute{\text{i}}$). Ta se logika, kao što je već rečeno, onda izražava i u *nazivima*: kratkosilazni, kratkouzlazni, dugosilazni i dugouzlazni. Utvrđujemo dakle, a to je drugo na što ovdje skrećem pozornost, da svaki naglasno-znakovni sustav, od koliko se god znakova sastojao, mora u obzir uzeti rečene fonetske i fonološke činjenice (tj. obilježja *kračina – duljina*, *silaznost – uzlaznost*). S obzirom na to da tradicijski sustav omogućuje lako i nedvosmisleno prepoznavanje rečenih obilježja, možemo ga i danas smatrati zadovoljavajućim (funkcionalnim).

No mogući su i drugi, konzistentniji ili bar grafički logičniji načini bilježenja naglasaka. Tako Hermann Hirt bilježi naše naglaske na ovaj način: $\grave{\text{a}} = \acute{\text{a}}$, $\hat{\text{a}} = \acute{\text{a}}$, $\grave{\text{a}} = \acute{\text{a}}$, $\hat{\text{a}} = \acute{\text{a}}$ (Ivšić, 1971.b: 35.). Iako i ovdje imamo četiri različita znaka, oni su izgrađeni od jednostavnijih sastavnica – znaka za duljinu ($\grave{\text{}}$), koji upućuje na kvantitetu sloga (kračina je neobilježena), i okomitih nadslovnih crtica nagnutih ulijevo ili udesno, čime je shematski prikazana uzlazna odnosno silazna intonacija.

Na sličnoj vizualnoj logici zasnovan je i pokušaj reforme koji nalazimo u raspravi Miroslava Kravara, O grafici književnoga akcenta iz 1974. godine (Kravar, 1974. – 1975.). Umjesto tradicijskoga „proizvoljnoga“ Karadžićeva sustava (znakovi su u njem „proizvoljni, jer nisu denotativni, pa čak ni simbolični“; Kravar, 1974. – 1975.: 45.)

$\grave{\text{a}}$	$\hat{\text{a}}$
$\grave{\text{a}}$	$\acute{\text{a}}$

Kravar predlaže dvije inačice svojega sustava. Jedna je „analitička“, jer odvaja znak za kvantitetu od znaka za ton, tj. sadrži „dva prozodema“ od kojih jedna upućuje na „suprotnost kvantiteta“ ($\text{a} : \bar{\text{a}}$), a druga upućuje na razliku silaznoga i uzlaznoga tona (gravis $\grave{\text{}}$: akut $\acute{\text{}}$):

$\grave{\text{a}}$	$\hat{\text{a}}$
$\acute{\text{a}}$	$\acute{\text{a}}$

„Što se tiče intenziteta [tj. siline kao trećega naglasnoga čimbenika], on se obilježava [...] samom prisutnošću znaka na dotičnom mjestu“ (Kravar, 1974. – 1975.: 48.).

Drugi je sustav „sintetički“ jer povezuje „znakove za kvanitet i ton u istome općem znaku“. Ovdje osim gravisa i akuta, koji označuju kratke naglaske, imamo njihovo udvostručivanje – radi obilježavanja dugih naglasaka (“ i ”):

à	ä
á	ã

Iako Kravar drži da svojim sustavima akcenatskih znakova „izražava prozodijska svojstva akcenata“, pri čemu ih vidi i kao „pedagoško sredstvo jezične nastave“ (str. 51.), ipak valja uočiti da je *količina različitih znakova* koje ovdje treba pamtit i jednaka onima u karadžićevsko-daničićevskome sustavu, tj. i ovdje i ondje imamo četiri različita znaka.

Zanimljiv je i važan pokušaj američkih jezikoslovaca E. Waylesa Brownea i Jamesa D. McCawleya (1965.: 147. – 151.) da novoštokavske („srpskohrvatske“) naglasne znakove svedu na dva, to jest na znak za silinu-visinu (´) i znak za duljinu (˘). „Iscijedivši“ vokalnu duljinu kao obilježje koje karakterizira i naglašene i nenaglašene vokale, oni najprije sve naglaske svode na dva tipa – uzlazni i silazni. Pritom uvode i dva ograničenja za razmještaj kako uzlaznih tako i silaznih: 1. Uzlazni se naglasci mogu nalaziti na bilo kojem slogu, osim na posljednjem (pa ne mogu biti na jednosložnicama); 2. Silazni naglasci mogu biti samo na prvome slogu, odnosno na jednosložnicama (Browne i McCawley, 1965.: 147.). Dok silazni naglasci obuhvaćaju samo jedan slog, uzlazni se razmještaju na dvama, iz čega slijedi da su za pojavljivanje uzlaznih naglasaka u načelu potrebna dva sloga.⁴ Pojednostavnjenje opisa i bilježenja uzlaznih naglasaka može ići u pravcu bilježenja obaju slogova (što rezultira sustavom „s dvostrukim znakom“) ili se pak, s druge strane, silazni naglasci smatraju neobilježenima, pa se bilježe samo uzlazni (što je bila Jakobsonova zamisao). Drugim riječima, neobilježenim se riječima automatski dodjeljuje silazni

⁴ Ovdje ne možemo ulaziti u povijest shvaćanja novoštokavskih uzlaznih naglasaka – dugouzlaznoga i kratkouzlaznoga – kao „dvosložnih naglasaka“. Već je rečeno da produbljena jezikoslovna obradba te ideje potječe od Leonharda Masinga (1876.), a njegovu su teoriju potom prihvatili mnogi istaknuti jezikoslovci – od Šahmatova, N. S. Trubeckoja, Maretića do Ivšića, Jakobsona, Pavla Ivića i dr. Među njezinim protivnicima bili su Aleksandar Belić i Asim Peco. Isto tako valja upozoriti na činjenicu da pretpostavka o dvosložnoj naravi uzlaznih naglasaka vrijedi samo unutar standardnoga jezika. U dijalektima se naime uzlazni naglasak može pojaviti i na jednome slogu – ako je taj dug. Dakako, ovdje je riječ o praslavenskome neoakutu koji je do danas u hrvatskome jeziku sačuvan u svim njegovim narječjima – kao čakavski, posavski, podravski... akut. Za taj je naglasak Aleksej Šahmatov na mnogo mjesta u svojim radovima tvrdio kako je riječ o „jednosložnome uzlaznome naglasku“.

naglasak, a obilježenima – uzlazni. Tako su dobivena ova tri usporedna znakovno-naglasna modela:

tradicijski	s dvostrukim znakom	prema Jakobsonu
brät	br'at	brat
bräta	br'ata	brata
gräd	gr'äd	gräd
gräda	gr'äda	gräda
nòga	no'g'a	n'oga
rúka	r'ük'a	r'üka

Na osnovi dvaju netradicijskih sustava (Jakobsonova i „s dvostrukim znakom“) Browne i McCawley predlažu treći, svoj, kao najbolju sintezu koja se služi prednostima prethodnih. Njihov se dakle sustav može rekonstruirati ovako.:

br'at / brat
br'ata / brata
gr'äd / gräd
gr'äda / gräda
nog'a
rük'a

Kao što vidimo, silazni se naglasci mogu izostavljati (kao u Jakobsona), pa bi se na slogovima sa silaznim naglascima označivala samo duljina (ondje gdje ona postoji, npr. *gräd*, *gräda*), a primjeri kao što su *òd meda*, *òd brata*, *izza gräda*, *pokräj brata* pisali bi se ovako: *od-med-a*, *od-br'at-a*, *iza-gräd-a*, *pokraj-br'at-a*. Izloženi je sustav zasnovan na ovim dvama pravilima:

1. Na početnom slogu svake neakcentuirane fonološke reči umeće se znak akcenta [?!].
2. Slog koji se nalazi neposredno ispred znaka dobiva uzlazni fonetski naglasak; ako je slog sa znakom prvi, onda dobiva silazan naglasak“ (Browne i McCawley, 1965.: 148. – 149.).

Zanimljivo je da francuski akcentolog Paul Garde, koji je svoju knjigu o naglasku objavio 1968., tj. nekoliko godina nakon Browneova i McCawleyeva članka, razvio u biti istu zamisao, ali bez pozivanja na moguće prethodnike. I on polazi od dvaju pravila za štokavski: 1. Naglasno isticanje početnoga sloga ostvaruje se u obliku silazne melodijske crte na istome slogu; 2. Naglasno isticanje nepočetnoga sloga provodi se uz pomoć uzlazne crte na istome slogu (Garde, 1993.: 112.). Nastaje dvoznakovni sustav:

„Tako ćemo umjesto tradicionalnoga bilježenja četiriju naglasaka, kao fonetske transkripcije ostvarajaja naglaska i kvantitete, pisati fonološki, bilježeći posebno naglasno isticanje (´), a posebno dužinu (˘):

rúke = /r'úke/
rúka = /r'ük'a/
vòdu = /v'odu/
vòda = /vod'a/“ (Garde, 1993.: 112. – 113.)

Silazna je melodijska crta obilježje početnih slogova, a uzlazna – nezavršnih slogova, jer „uvijek ističe sljedeći slog“ (str. 113.). Tako i Garde ide u red onih koji slijede Masingovu ideju o dvosložnosti uzlaznih štokavskih naglasaka. Pritom Garde ističe da upravo drugi slog „nosi naglasak, a prvi samo naglasnu jeku, a ne obrnuto, kako se to pretpostavlja tradicijskim rješenjem“ (str. 113.). Tu se Garde poziva na Ivića i Lehistea koji su eksperimentalno pokazali da je „slog koji slijedi iza uzlaznoga naglasaka i sam 'visok, usporedljiv s vrhom naglašenog sloga, a čak nekad i viši“ (usp. Ivić i Lehistea 1965.: 93., 94., 116. – 117.). Gardeov način bilježenja naglasaka, koji se u cijelosti podudara s Browneovim i McCawleyevim, ističe povezanost naglasaka i naglasnih svojstava morfema te olakšava oblikovanje pravila o mjestu naglasaka.

Razliku između čakavskoga i štokavskoga naglasnoga sustava Garde vidi u tome što se naglasak u prvome slučaju ostvaruje na razini more, a u drugome – na razini sloga. On naime zapaža da opozicija između dugosilaznoga i dugouzlaznoga u štokavskome nije opozicija koja se zasniva na naglašivanju prve i druge more na istome dugome slogu, nego je to opozicija koja se razvija između jednosložnoga naglasaka (dugosilaznoga) i naglasaka koji se intonacijski prostire među dvama susjednim slogovima (str. 114.). I ovdje se on, sudeći po svemu, nadovezuje na Ivića i Lehistea koji upućuju na razliku među trima dugim naglascima u posavskome slavonskome govoru Vrpolja i okoline:

„Pokazalo se da se (˘) akcenat tonskom silaznošću odlikuje od (˙) i (˜) koji su uglavnom uzlazni ili ravni. Međutim, distinkcija između dvaju akcenata počiva na činjenici da je ton u slogu iza (˙) visok, a iza (˜) nizak. Ni ovdje, dakle, ne postoje *tri* kontrastivne tonske krivulje u naglašenom vokalu, već samo dve. Odnos između (˜) i (˙) paralelan je odnosu (˘) i (˙) utoliko što je za distinkciju relevantan sledeći slog. U *tom* smislu tačna je i ranije davana analiza (˜) kao (˘˘), a (˙) kao (˘˘). Tako je razjašnjeno pitanje distinkcije triju dugih akcenata koje se među problemima srpskohrvatske akcentologije isticalo svojim značenjem za fonološku tipologiju. (Sa fonološkog gledišta najjednostavnije je operisati sa dva duga akcenta i u ovom govoru, a ˙ tretirati kao realizaciju sekvence ˘ u finalnom položaju)“ (Ivić i Lehistea, 1965.: 75.).

Dakle, razlika između posavskoga akuta (˜) i novoštokavskoga dugouzlaznoga (˙) može se oblikovati ovako: prvi se ostvaruje *među dvjema morama jednoga te istoga sloga* – s visinom i silinom na drugoj mori (˙˘), a drugi se rasprostire *među dvjema susjednim morama dvaju susjednih slogova* da se visina i silina raspoređuju na posljednjoj mori prethodnoga („naglašenoga“) sloga i na prvoj mori idućega („nenaglašenoga“) sloga: npr. *bráda* (˙˘|˘˘), gen. mn. *brádā* (˙˘|˘˘) (ovdje znak ˘ označuje moru, a ne kratak slog; znak ˙ označuje visinu-silinu more ispred koje je smješten; okomita crta dijeli slogove).

Takvo razumijevanje naravi dugouzlaznoga naglasaka nameće pitanje je li taj naglasak zapravo tromoran (u slučajevima kad je idući slog kratak, kao u *bráda* = *bră'ăd'ă*) ili možda čak četveromoran (kada je idući slog dug, kao u *brádā* = *bră'ăd'ăă*). U danome je kontekstu zanimljiva Ivićeva i Lehisteova tvrdnja da je vokal

pod (˘) u prosjeku nešto dulji od vokala pod (˘) (Ivić i Lehiste, 1965.: 90.). Možda baš zato Garde izbjegava primjenu more na opis štokavskih naglasaka. Po njegovu mišljenju – primjenu more sprječava činjenica da su u štokavskome „i kratki slogovi intonirani kao i dugi“ (Garde, 1993.: 112.).

„Suprotno grčkome i čakavskome, štokavski nije 'jezik s morama'. Tu naglasna jedinica nije mora, nego slog. Opozicija uzlazne i silazne linije nije opozicija između naglašene prve i druge more intoniranoga sloga, nego opozicija naglasaka koji pada na intonirani slog i sljedećega sloga“ (str. 114.).⁵

Ovdje je prigoda da, slijedeći Gardeovu logiku, još jednom istaknemo bitnu razliku između čakavskoga naglasnoga sustava (a možda i nekih govora staroštokavskoga sustava, npr. gundinačkoga) s jedne strane te novoštokavskoga sustava s druge: stari se naglasni sustavi (čakavski i neki staroštokavski) zasnivaju na jednosložnim naglasima (uključujući i novi akut kao dugi uzlazni naglasak), a novoštokavski aktiviranju dvosložne uzlazne naglaske. Kretanje siline/visine za jednu moru ulijevo uvjetovalo je u novoštokavskome ne samo pojavljivanje dvaju novih uzlaznih – međuslogovnih – naglasaka, kao *rúka* < *ru'uk'a* < *rūkà* i *nòga* < *n'og'a* < *nogä*, nego i nastajanje novoga dugosilaznoga – unutarslogovnoga odnosno metatonijskoga – naglasaka koji se vjerojatno pojavio istodobno s uzlaznima; usp. *krâlj* < *kr'aalj* < *kra'alj* < *krâlj* ili *mlâtite* < *ml'aatiite* < *mla'atiite* < *mlâtite*.⁶

Najdorađeniji i najdosljedniji sustav dvoznakovnoga naglašivanja u hrvatskome razradio je Bulcsú László, koji tim sustavom naglašuje vlastite tekstove (rasprave).

Umjesto šest znakova (˘, ˘, ˘, ˘, ˘, ˘) u Lászlóvu sustavu imamo samo dva (' , ˘). Taj se dvoznakovni sustav označuje kao „dvonadslovni zapis“, odnosno „dvonadslovna bilježba“ (László, 1996.: 347., 352.). Ispada da su, baš kao u Jakobsona, Brownea, McCawleya i Gardea, za označivanje naglasaka u hrvatskome standardnome jeziku, kao i u narječjima odnosno dijalektima, dostatna dva znaka: znak za duljinu sloga odnosno samoglasnika („duljak“, ˘) i znak za visinu odnosno silinu (iktus, istaknutost) sloga-samoglasnika („ovisak“, '). Ovisak se (') razlikuje od znaka za silinu ili „natiska“ ("), no s obzirom na to da se natisak (silina) pretkažuje na osnovi oviska (znaka za visinu), za obilježavanje naglašenoga mjesta dostatan je ovisak.

⁵ O usporedbi dugosilaznoga i dugouzlaznoga v. Barić i dr. 1979.: 36. – 37.

⁶ Na taj bi se način moglo objasniti naglasno stanje u crnogorskim govorima. Gdje u hrvatskim staroštokavskim i čakavskim govorima nalazimo novi akut u sredini i na kraju riječi – u crnogorskim redovito imamo dugosilazni naglasak (˘): *pedesēt*, *držīm*, *s vodôm*, *otīci*, *domāci*, *čtvrti*, *devētī*, *ulâžēm*. To upućuje na dvije stvari. Prvo, u štokavskome se silina/visina pomicala prema početku riječi za jednu moru, a ne za jedan slog, pa to u crnogorskim govorima rezultira dugosilaznim naglaskom na kraju i u sredini riječi (*pedesēt* < *pedes'ēt* < *pedes'ēt* < *pedesēt*). Iz toga slijedi drugo: naglasni se sustavi pojedinih crnogorskih govora mogu shvatiti kao prijelazno stanje (međustanje) iz posavskoga staroštokavskoga odnosno čakavskoga sustava u novoštokavski hercegovačkoga tipa (*pedesēt* > *pedesēt* > *pedesēt*). Pritom, kao što vidimo, nije samo riječ o starome mjestu naglasaka nego i o njegovim kvalitativnim (intonacijskim) promjenama (usp. Šahmatov, 1898.: 30. – 34.).

Na temelju duljka i viska „prjedkazujū [se] natisak i napjevak, a njima i naglasak“ (László, 1996.: 343.).

Već sam spominjao usporednost pojmovnih trijada kojima se služi László da bi razlikovao zvukovno-tvarnu osnovu naglasaka i sam naglasak kao fonetsku i fonološku činjenicu. No uvedena je i treća trijada – nazivi za znakove kojima se označuju naglasna obilježja. Tako se na zvukovna obilježja odnosi trojstvo *jakost (ili silina) – trajanje – učestalost (vis)*, a na sam naglasak trojstvo *silina – duljina – napjevak*. Njima pak odgovaraju nazivi zvukovnih i naglasnih obilježja.: *natisak* (˘) – *odtega* (˘) – *(o)visak* (˘). Pritom je natisak

„v'ečā jākost 'glāsa iliti silin'a“, odtega se javlja „u spodobi tr'ajānja – d'uljēga iliti duljin'ē (˘) [...] ili krātkōga iliti kratčine (˘)“, a napjevak je „v'ečā rāzm'iernā učest'alost titrājā 'glāsa iliti 'vīs (˘)“ (László, 1996.: 335.).

„Natisak je (˘) jednokratno, te jednoslog ili dvoslog. Nije slobodan, nego zāvisī' od vīsa. Na zvukovn'oj je razin'i popr'aćen prod'uljenīm tr'ajānjem odtegē, krātk'ē ili d'ugē. Istomjestan je s jednoslogīm 'visōm, a na ov'īšenu dvoslogu zakročāvā i u idūcī slog. Prvi po rēdu natiskom istaknūt slog u naglašenici obilježāvā mj'esto naglasaka.

Duljin'a se (˘) m'ože jāviti višekratno, na n'jekolikīm nezavisnīm mj'estima. 'Isto nīje slobodn'a, 'isto zāvisī' od vīsa. Pojavište joj sēžē od poslj'ednjēga do prjedv'isnōga sl'oga naglašenice“ (László, 1996.: 337.).

Nove uzlazne naglaske László također razumije kao dvosložne:

„Dvoslogī se napjevak, kratki (˘) ili dugi (˘), ozbiljāvā 'vīsom na dr'ugōme sl'ogu kojega god dvosloga. Ograničba mu se oč'itujē upravo vēzānīm 'smještājem unūtri 'toga dvosloga. Na prv'ōme se sl'ogu ov'īšenōga dvosloga nahodī dubin'a, te 'zajedno s visin'ōm idūcēga sl'oga tvori dubokī uzlaznī napjevak“ (László, 1996.: 337.).

Neoakut (˘) László određuje kao „stārī jākī visokī dugī uzlaznī nevukovsk'ī“ (str. 339), a s intonacijskoga ga motrišta opisuje kao „visokī uzlaznī dugī jednoslogī napjevak“, za razliku od novoštokavskoga dugouzlaznoga koji je određen kao „duboki visoki uzlazni dvoslogi napjevak“:

„Visokī se uzlaznī jednoslogī napjevak (˘) ozbiljāvā 'vīsom na kōncu, na drugoj polovici, na drugōme hīpu, kojega god d'uga jednosloga. Nēmā razd'iobenē ograničbē, jer se jāvljā na kojeme god sl'ogu u izgovornōj cjelin'i“ (László, 1996.: 337.).

Primjeri kao *grād, grād, sūd, snàha, plátno*, zanemarimo li razdvajanje siline i visa (to se razdvajanje očituje u ovakvoj raščlambi: gr" 'ad, gr" 'ād, s"ū'd, sn"ah'a, pl"āt'n'o), u konačnici dobivaju pojednostavnjene, dvoznakovno uobličene naglaske: gr'ad, gr'ād, sū'd, snah'a, plātn'o (László, 1996.: 343.).

Da se tekst pri pisanju (i čitanju) ne bi preopteretio naglascima (nadslovnim znacima), dano je nekoliko pravila o tome kada se izostavlja (o)visak:

„Vīsak je izostavljen ovīm 'rēdom.: nākon spōjkē (˘), prjed prvima dvjema uzast'opnima duljinama (... '˘˘...), među prvōm duljin'ōm i kratčīn'ōm (... ˘'˘...), nākon kratčīn'ē u

dvosložici (~#), prjed prjedposljednjim slogom višesložice među dvjema kratčinama (... ~#). (Tü dvostruki križ (#) označujē izočinōst 'slova po dočētku 'rieči)'' (László, 1996.: 333.).

Stavljanje oviska ispred sloga (a ne ispred samoglasnika) znači da naglasak dotične riječi skače na proklitiku, ako je ima.

Inačicom dvoznakovnoga naglasnoga sustava valja smatrati sustav koji u Hrvatskome računalnome pravopisu predlažu Slaven Batnožić, Branko Ranilović i Josip Silić:

„Danas se ti naglasci [dugosilazni **ā**, kratkosilazni **à**, dugouzlazni **á** i kratkouzlazni **à**] obilježavaju i tako da se za sve uzima znak njihova **mjesta** ' , znak njihove **duljine ā** i znak njihove **kračine a**. Znak se ' pri obilježavanju silaznih naglasaka stavlja ispred sloga koji je pod naglaskom (usp. 'mājka i 'riba), a pri obilježavanju uzlaznih naglasaka iza sloga koji je pod naglaskom (usp. rū'ka i no'ga). Takvim se obilježavanjem naglasaka služimo i mi“ (Batnožić, Ranilović, Silić, 1996.: 24.).

Primijetimo da računalni pravopis uzima upravo početak sloga kao mjesto naglasaka (siline-visine), a ne samoglasnik kao osnovu sloga. Međutim, većina zagovornika dvoznakovnoga sustava mjesto siline-visine dodjeljuje upravo samoglasniku.

Potruga za optimalnim dvoznakovnim sustavom

Ne bi trebala biti sporna činjenica da dvoznakovni sustav bitno pojednostavnjuje kako bilježenje naglasaka tako i njihovo usvajanje. Na kraju ću upozoriti na nekoliko problema koji nisu riješeni u dvoznakovnome sustavu, a predložiti ću i način njihova mogućega rješavanja.

Osnovna svrha dvoznakovnoga naglasnoga sustava jest uspostava *vizualne mehanike* u brzu i točnu prepoznavanju naglasaka odnosno riječi.

Problem s izloženim sustavima naglašivanja nastaje kada se oni suoče s novoštokavskim govorima (npr. čakavskima ili posavskima), u kojima često dolazi do miješanja stare i nove akcentuacije. Tako se *nog'a* može čitati i kao *nòga* i kao *nogǎ* – ovisno o naglasnome sustavu – novoštokavskome, staroštokavskome, čakavskome – u kojem se ta riječ ostvaruje. Drugim riječima, moramo unaprijed znati kojemu sustavu pripada *nog'a* da bismo znali kako da ju akcenatski razumijemo, to jest kako da ju naglasimo. To je ključni razlog zbog kojega predlažem inačicu dvoznakovnoga sustava u kojem bi se novoštokavski dvosložni uzlazni naglasci (' i `) bilježili na obama susljednim slogovima. Nadalje, opskrbljene znakovima duljinē (gdje to treba) i/ili visinē (silinē) na samoglasniku (odnosno slogu), riječi bi u potpunosti i jednoznačno, takoreći po automatizmu, odgovarale tradicijski naglašenim riječima. To znači da ne bi trebalo pamtititi nikakvih dodatnih pravila, osim onih koja se i inače podrazumijevaju (npr. da se nenaglašeni i neobilježeni slogovi smatraju kratkima odnosno jednomornima).

Dobivamo dakle ovakve naglasne ekvivalente:

tradicijski sustav	=	dvoznakovni sustav	=	
ṽ	=	ṽ	=	(ṽṽ)
ṿ	=	'v	=	('ṽ)
ṇ	=	'ṽ	=	('ṽṽ)
ṅ	=	'vc'v	=	('ṽc'ṽ)
ṁ	=	'ṽ c'v	=	(ṽ 'ṽc'ṽ)
ṁ	=	ṽ'	=	(ṽ'ṽ) ⁷

Primjeri (riječi)

tradicijski sustav		dvoznakovni sustav
strûka		str'uka
strûk		str'ūk
strûkā (gen. mn.)		str'ūkā
rûku (ak. jd.)		r'ūku
rûkū (gen. mn.)		r'ukū
nāgrada		nā'grada
nāgrādā (gen. mn.)		nā'grādā
parādā		parād'a
paráda		par'ād'a
parádā (gen. mn.)		par'ād'ā
nogā		nog'a
nòga		n'og'a
rūkā		rūk'a
rūkē (gen. jd.)		rūk'ē
rúka		r'ūk'a
rúkē (gen. jd.)		r'ūk'ē
đevōjka		đev'ōjka
djèvōjka		đj'ev'ōjka
rodēnjē		rodēnj'ē
rodénje		rod'ēnj'e

Staroštokavski

- a) **tradicijsko bilježenje:** Gūndinačkī govōr 'idē ù rēd akcēnatskī nājstarījī govōrā u Pōsavine – tāko kážū Īvšić i Sēkereš.
- b) **dvoznakovno bilježenje:** G'ūndinačkī g'ovōr 'idē 'u rēd akc'enatskī n'ājstarījī govōr'ā u P'osavine – t'ako kā'žū 'Īvšić i S'ekereš.

⁷ v = vokal, c = konsonant, ˇ = kračina (1 mora, ṽ), ¯ = duljina (2 more, ṽṽ), ' = visina/silina; kračina se u običnome tekstu ne bilježi.

Novoštokavski:

- a) **tradicijsko bilježenje:** Gûndinačkĭ gôvôr ĭdē ù rēd nâjstarĭjĭh govôrâ u Pôsavini – tâko kâžû ĭvšĭc i Sĕkereš.
- b) **dvoznakovno bilježenje:** G'ûndinačkĭ g'ovôr 'idē 'u rēd 'akc'enatskĭ n'âjstarĭjĭh gov'ôr'a u P'os'avini – t'ako k'âžû 'ĭvšĭc i S'ekereš.

Novoštokavski se uzlazni naglasci automatski prepoznaju po dvosložnome bilježenju, a bilježenje onih sustava koji imaju samo tri ili čak pet naglasaka (takvih govora ima dosta u slavonskome dijalektu) također teče bez poteškoća.

Argumenti protiv dvoznakovnoga bilježenja

Ima nekoliko sitnih i manje sitnih nedostataka dvoznakovnoga sustava. U nekim slučajevima umjesto jednoga tradicijskoga naglasnoga znaka (npr. u riječima kao *paráda*) u dvoznakovnome sustavu imamo ih čak tri (*par'ád'a*). Činjenica da je *broj znakova u sustavu* sveden na dva, a da se *količina znakova u tekstnim realizacijama* (pisanju) povećava otprilike za dvostruko (jer se bilježe sve duljine, a uzlazni su naglasci po definiciji dvostruki), može imati i pozitivnu stranu: na taj se način čak i strancima, koji inače teško shvaćaju (svladavaju) logiku našega standardnoga naglašivanja, zorno predočuje uloga duljine s jedne i dvosložna narav uzlaznih naglasaka s druge strane. Znakovna zalihost može dakle osiguravati protočnost naglasne obavijesti, tj. može pridonijeti učinkovitu svladavanju, pa i preduhitrivanju „buke u kanalu“.

Međutim, jedna od manjkavosti dvoznakovnoga sustava sigurno leži u činjenici da on načelno nije kadar prikazati riječi s dvama naglascima, npr. *žènà, vòdà, žènĕ, posúđĭla* i dr. (Ivšić, 1971. f. 245. –246.). Stoga se u tome sustavu ne bi mogla zabilježiti ni radijska reklama u kojoj Edo Pezzi izgovara „Vaša Bânka splĭtsko-dalmâtĭnskâ“. Donekle je slična situacija i s naglašivanjem superlativa *nâjblĭžĭ, nâjspòrijĭ* itd. Vidjeli smo također da sustav ne može izraziti nestandardni, poludugi naglasak u riječima kao *vûna*, koji je tipičan za kajkavske govore, a Josip Gopić nalazi ga i u svojem ceranskome (staroštokavskome) govoru (usp. Ivšić, 1971. e: 553.). Za takve bi slučajeve trebalo izraditi nove znakove, no time bi se poremetila jednostavnost i prozirnost dvoznakovnoga bilježenja.⁸

Literatura

- Anić, V., 1968., Akcenat u gramatici Šime Starčevića, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, 7., Zadar, 7. – 88.
- Babić, Z., Josipović, V., 1991., U potrazi za sustavnim prikazom hrvatskih naglasaka, *Suvremena lingvistika*, br. 31. – 32., Zagreb, 37. – 58.

⁸ **Zahvala:** Hvala prof. dr. Branki Tafri i znanstvenoj novakinji dr. sc. Heleni Delaš na poticajnim obavijestima o naglasnome znakovlju.

- Barić, E. i dr., 1979., Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika, ŠK, Zagreb
- Batnožić, S., Ranilović, B., Silić, J., 1996., Hrvatski računalni pravopis: gramatičko-pravopisni vodič, MH, Zagreb
- Bondarko, L. V., 1979., Udarenie, F. P. Filin, Russkij jazyk, Ènciklopedija, Izdatel'stvo Sovetskaja èniklopedija, Moskva, 357. – 358.
- Belić, A., 1908., O čakavskom ´, Jagić – Festschrift, Zbornik u slavu Vatroslava Jagića, Berlin, 449. – 455.
- Belić, A., 1909., Zamětki po čakavskim govoram, Izvěstija Otdělenija russkago jazyka i slovesnosti Imperatorskoj Akademii Nauk, XIV., 2., 181. – 266.
- Belić, A., 1914., Akcenatske studije, knj. I., Beograd, Srpska kraljevska akademija, knjiga 42.
- Browne, E. W., McCawley, J. D., 1965., Srpskohrvatski akcenat, Zbornik za filologiju i lingvistiku, VIII., Novi Sad, 147. – 151.
- Daničić, Đ., 1850., Mala srpska gramatika, Beč
- Daničić, Đ., 1872., Prilog za istoriju akcentuacije hrvatske ili srpske, Rad JAZU 20, 150. – 233.
- Dybo, V. A., 2000., Morfologizovannye paradigmatičeskie skcentnye sistemy, Tipologija i genezis. Tom I., Jazyki ruskoj kul'tury, Moskva
- Garde, P., 1993., Naglasak, Školska knjiga, Zagreb
- Ivšić, S., 1971. a, O akcentu hrvatskog ili srpskog jezika, Izabrana djela iz slavenske akcentuacije, Wilhelm Fink Verlag, München, 21. – 32.
- Ivšić, S., 1971. b, Akcenatski sistem hrvatskosrpskoga jezika, Izabrana djela iz slavenske akcentuacije, Wilhelm Fink Verlag, München, 33. – 38.
- Ivšić, S., 1971. c, Prilog za slavenski akcenat, Izabrana djela iz slavenske akcentuacije, Wilhelm Fink Verlag, München, 83. – 159.
- Ivšić, S., 1971. d, Akcenat u gramatici Matije Antuna Reļkovića, Izabrana djela iz slavenske akcentuacije, Wilhelm Fink Verlag, München, 483. – 543.
- Ivšić, S., 1971. e, Akcenat u Gramatici Ignata Alojzije Brlića, Izabrana djela iz slavenske akcentuacije, Wilhelm Fink Verlag, München, 545. – 640.
- Ivšić, S., 1971. f, Današnji posavski govor, Izabrana djela iz slavenske akcentuacije, Wilhelm Fink Verlag, München, 217. – 482.
- Jelaska, Z., 2004., Fonološki opisi hrvatskoga jezika, Glasovi, slogovi, naglasci. HSN, Zagreb
- Karadžić, V. S., 1818., Srpski rječnik, Beč
- Katičić, R., 1981., Gramatika Bartola Kašića, Rad JAZU 388, Zagreb
- Kravar, M., 1974. – 1975., O grafici književnoga akcenta, Jezik, br. 2, Zagreb, 39. – 51.
- László, B., 1996., Bilježka o književnome naglasku hrvātskōme, Suvremena lingvistika, sv. 1. – 2., br. 41. – 42., Zagreb, 333. – 391.
- Masing, L., 1876., Die Hauptformen des serbisch-chorwatischen Accents (Mémoires de l'Académie Impériale des Sciences de St. Pétersbourg, VIIe série, t. 23, No. 5.), St. Pétersbourg
- Moguš, M., 1984., Križanićeva hrvatska gramatika, Radovi Zavoda za slavensku filologiju, 19., Zagreb, 1. – 96.
- Nedeljković, O., 1964., Akcenti ili neume u Kijevskim listićima, Slovo, 14., Zagreb, 25. – 51.
- Nedeljković, O., 1965., Još jednom o hronološkom primatu glagoljice, Slovo, 15. – 16., Zagreb, 19. – 58.

- Peco, A., 1980., Osnovi akcentologije srpskohrvatskog jezika, Naučna knjiga, Beograd
- Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, I. – XXIII., JAZU, Zagreb, 1880. – 1976. (Prvi svezak ur. Đuro Daničić)
- Šahmatov, A. A., 1888., K istorii serbsko-horvatskih udarenij, Russkij Filologičeskij Věstnik, XIX., 157. – 227.
- Šahmatov, A. A., 1894., Jurij Križanič o serbsko-horvatskom udarenii, Russkij filologičeskij sbornik, t. XXXII., Varšava, 250. – 260.
- Šahmatov, A. A., 1895., Jurij Križanič o serbsko-horvatskom udarenii, Russkij filologičeskij sbornik, t. XXXIV., Varšava, 87. – 124., 204. – 222.
- Šahmatov, A. A., 1895., Jurij Križanič o serbsko-horvatskom udarenii, Russkij filologičeskij sbornik, t. XXXIII., t. XXXIV., Varšava, 298. – 327., 204. – 222.
- Šahmatov, A. A., 1898., K istorii udarenij v slavjanskih jazykah, Izvēstija Otdělenija russkago jazyka i slovesnosti Imperatorskoj Akademii Nauk, t. III., Sanktpeterburg, 1. – 34.
- Šahmatov, A. A., 1903., Schriften der Balkancommission. Linguistische Abtheilung. I. Südslavische Dialektstudien. Heft I. Die serbokroatische Betonung südwestlicher Mundarten von Milan Rešetar. Wien, 1900., VI. + 222., 4°, Izvēstija Otdělenija russkago jazyka i slovesnosti Imperatorskoj Akademii Nauk, t. VI., Sanktpeterburg, 339. – 353.
- Tafra, B., 1993., Gramatika u Hrvata i Vjekoslav Babukić, MH, Zagreb
- Užarević, J., 2009., Novi akut na tuđicama (Gundinački govor), Šokačka rič 6., Zbornik radova znanstvenoga skupa Slavonski dijalekt održanoga u Vinkovcima 14. i 15. studenoga 2008. (ur. Anica Bilić), ZAKUD Vukovarsko-srijemske županije, Vinkovci, 23. – 50.
- Vince, Z., 1973., Zasluge Šime Starčevića za hrvatski književni jezik, Filologija, 7., 157. – 201.
- Vince, Z., 1978., Putovima hrvatskoga književnog jezika, Lingvističko-kulturnopovijesni prikaz filoloških škola i njihovih izvora, SNL, Zagreb
- Vukušić, S., 1996., Iz povijesti hrvatskoga naglašavanja, Jezik, god. 43., br. 3., Zagreb, 103. – 107.

Sažetak

Josip Užarević, Filozofski fakultet, Zagreb

UDK 801.612, izvorni znanstveni rad

primljen 21. lipnja 2012., prihvaćen za tisak 14. rujna 2012.

The Marking of Accents in Croatian and the Two-Sign System

This paper is devoted to the study of the sign systems of accents in Croatian. Until the mid-19th century most Croatian grammarians and lexicographers (Bartol Kašić and others) used three signs, taken over from Ancient Greek: the acute accent (´), the grave accent (`) and the circumflex (˘). From the mid 19th century onwards a four-sign (or five-sign) system was established by Vuk Stefanović Karadžić and Đuro Daničić (ˆ, ˆ, ˆ, ˆ); this system has been used in Croatian accentology until today. However, there is also a two-sign notational system (ˆ, ˆ) developed and used by Bulcsú László.